

TÜRKİYE'DE YÜKSEK DİN EĞİTİMİ VE İSLAM'DA EĞİTİM

Prof. Dr. HÜSEYİN ATAY *

1- İslâm dini, Hz. Muhammed'e Kur'an vahiy olunmaya başlamasıyla dünya düşünce ve inanç alanında yeniden ve yeni bir din olarak doğmaya başlamıştı. Hz. Peygamber döneminde üzerinde olduğu iki temel bilgi kaynağı vardı. Biri Kur'an, öbürü akıl idi. Kur'an Allah'a ait, akıl Hz. Muhammed'e aitti. Hz. Muhammed'in iki görevi vardı. Biri, Allah'tan aldığı Kur'an'ı tebliğ etmek, diğeri kendi aklı ile anlayıp uygulamaktı. Kur'an'ın dışında kendi aklına göre kendi namına konuşurdu. Allah adına Kur'an konuşurdu, kendisi Allah adına konuşmazdı.

2- İkinci dönem, dört halife dönemi idi. Bunların ilim metodu, Kur'an ve akılları yanında Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları ve sözleri idi. Ancak Kur'an'ın ve sünnetin dışında kendi adlarına konuşurlardı.

3- Üçüncü dönem, küçük ve genç sahabe ile tabii (ikinci nesil) döneminde bilgi ve hüküm kaynağının ağırlığı Hz. Peygamber adına konuşmaya kaydı. Yani mevzu hadis çoğalmaya başladı. Hadis uydurmak, Hz. Peygamber adına konuşmak demek ve onun sözcülüğünü yapmaktır. İşte bu dönemde İslâm'dan ve temel yöntem olan Kur'an ve akıldan sapma böylece birinci asırda başlamıştı.

4- Dördüncü dönem ise mezhep imamlarının dönemi ki, bunda hadisin uydurmasının sakıncaları farkedilmiş ve hadisi ayıklama faaliyeti başladığı için Kur'an, Sünnet ve akıl ön plâna alındı. İmamların herbiri Kur'an ve hadisin dışında kendi adlarına konuşuyorlar ve herkes kendi fikrini, kendi fikri olarak ortaya koyuyordu.

İmamlar dönemi olan ikinci asırda, Kur'an ve akıl yöntemi ağırlık kazandı ve müctehitler serbestçe kendi anlayışlarını ortaya koyup tartıştılar. Kendi anlayışlarından kendilerinin sorumlu olduğunu biliyor ve sorumluluğunu içtenlikle yükleniyorlardı.

Kendi adına konuşmak ile başkası adına konuşmanın anlamı şudur: Kendi adına konuşan kendi fikrine sahip, sorumluluğu, yanlışlığı ve doğruluğu kendisine ait, başkası adına konuşmak, kendi fikrini başkasına isnad ederek, kendi fikrinin sorumluluğunu yüklenmekten kaçmak,

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

sorumluluğu itiraz edilemeyecek kimseye atmaktır.

Bu dönemde mutasavvıflar ortaya çıkmaya başladı ve kendi fikirlerini Allah'a isnad etmek için, Allah'tan ilham (vahiy) aldıklarını iddia ederek Allah adına konuşmaya başladılar ve büyük sapma (dalalet) böyle ve bu asırda başladı.

5- Beşinci dönem taklit ve mezhepçilik dönemi ki, bunda asıl yöntem olan Kur'an, sünnet ve akıl terkedilerek sadece müctehit imamların sözleri temel bilgi ve hüküm kaynağı oldu. Kur'an'a, hadise ve hatta akla da gidildi; ama imamın sözünün doğru olup olmadığını tesbit amacı ile değil, mutlaka onun doğruluğunu ortaya koymak ve savunmak gayesini güdüyordu. Mukallitler, kendi namlarına değil, imamlarının adlarına konuşuyorlardı. İşte İslâm'ın dinî düşünce ve ilim tarihinde en büyük sapma (dalalet) böyle başladı ve hâlâ mutasavvıflar Allah adına, fakihler, din hocaları da mezhep adına konuşmaya devam ediyorlar. Bu dönem, dördüncü asırdan onbirinci asra kadar yedi asır duraklama dönemi taklit olarak sürdü.

6- Onbir ve onikinci asırlar altıncı dönemi ki, gerileme dönemi iki asır sürdü.

7- Çöküş ve dağılma dönemi olan onüç, ondört ve onbeşinci asırlar ki, içinde yaşadığımız dönem devam ediyor.

İSLAM'DA EĞİTİM

İslamiyet, yazılı ve köklü geleneksel bir medeniyeti bulunmayan Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmıştır. Belki de bir dünya medeniyeti kurmasını böylece elde etti. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlık köklü geleneksel medeniyetlerin içinde ortaya çıktıkları için, o medeniyetlerin etkisinde kaldılar, onlara yeni bir kültür, ilim atılımı veremediler. Ancak onların olumsuzluk etkilerini kendi bünyelerine katarak, onların olumsuzluklarını dinleştirdiler. Bunun için asıl vahiy safiyetini yitirdi. Din, kültürün yorumu ve anlayışına boyun eğmek zorunda kaldı, dolayısıyla bir kültür dini durumuna düştü. Artık dini, kültürden ayırmaya imkân kalmadı.

İşte İslâm'ın şansı, köklü medeniyetlerin otoritesinden uzak, çorak bir yerde ortaya çıktı, hür ve serbest ortamda kendi başına buyruk olarak, ilim yaptı, fikir üretti, ortamın basit hayatında ve tabiatın tabii ikliminde biçimlendi, kendi şahsiyetini kazandı, kimlik sahibi oldu. Bundan sonra

diğer medeniyetlerden istifade ederek onlardan aldığını özümledi, kendi potasında eritti, kendi medeniyetinin malzemesinde kullandı.

İslâm, eğitim kurumlarına varis olamadı. Namaz için ve bazı toplantılar için yapılan cami ve mescitlerde eğitime başladı. Camiler ilk eğitim merkezi olmuştu. Öğrenciler çoğalınca cami merkezinin civarında dershaneler yapıldı ve mezhepler teşekkül ettikten sonra öğrencilerin daha sistemli öğretim görmeleri için okuma yerleri kuruldu. İlk resmî öğretim ve okuma merkezinin Beytul-Hikme yani ilim akademisi olduğu görülüyor. Medrese adı verilen okullar, bu tarihten sonra ortaya çıkmaya başladı. Medresenin yanında bir de cami yapıldı ki, öğrenciler namaz kılmak için uzak yerlere gidip zaman kaybetmesinler.

İlk dönemlerde her mezhep kendi medresesini kurar ve kendi mezhebini okuturdu. Tek mezhebi okutan medreseye tekli, iki mezhebi okutan medreseye çiftli, üç mezhebi okutana üçlü ve ilk defa Mustansiriye Medresesi'nde dört mezhep okutulmaya başlanmıştı. İlk medreseyi 349/960 yılında Ebul-Velid Hassan b. Muhammed Emevi'nin Nişabur'da yaptırdığını, Nizamül-Mülk'ün 450/1087 yılında gene Nişabur'da Nizamiye Medresesi'ni yaptığını görüyoruz. Nizamül-Mülk, Şafii olduğu için Nizamiye medreseleri yalnız Şafililiği okutuyordu. 631/1233 yılında dört mezhebi okutan Mustansiriye Medresesi açılmıştı. Nizamiye ile Mustansiriye medreseleri devletin resmen açtığı medreselerdi. Programlarını ve hocalarını devlet tayin ederdi. Bunun için bazı âlimler Mustansiriye Medresesi'nde ders okutmayı kabul etmemişlerdi.

Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethedilmesinden sonra İstanbul'da kurulan Fatih medreseleri de devletin resmî medresesi olarak kuruldu. Hocalar ve programlar devlet tarafından tayin ve tesbit edildi. Ancak memleketin her tarafında olduğu gibi İslâm dünyasında da özel medreseler öğretime devam ediyorlardı. Aslında üçüncü asırda teşekkül eden ve çerçeveleri, programları belli olan mezheplerin kitapları her yerde aşağı yukarı aynı şekilde okutuluyordu. Büyük ilim adamları, geniş açığı sahip âlimler, bu kalıplaşmış programların dışındaki eserleri okumakla bu mevkilere yükselebiliyorlardı.

İslâm'ın uzun tarihinin ve geniş ülkesinin her yerinde âlim olmak için imkânlar çok elverişli olup, hiç medreseye gitmeyen ve özel olarak âlimlerden okuyup büyük ilim adamı olmak isteyen de âlim olması mümkündü. Medreselerde ve dışında zamanın her türlü ilimleri de okutuluyordu ve hevesine göre isteyen, her ilmi tahsil etme imkânı bulabiliyordu. Osmanlı döneminde Fatih'e kadar böyle devam etti. Fatih medreselerinden sonra memur yetiştirme dönemine ve havasına girdi.

Devletin müdahalesiyle haksız tayinlerle medrese, ilim yapmaktan ve eski kuvvetli eğitim merkezi olmaktan düştü ve geriledi. Devletin yaptığı müdahaleler hep eski nizama uymaya davet edip, yeni şartlara göre bir ıslahata gitmeyi düşünemedi.

Ancak, 1773-1774 yılında medreseden ümidi keserek, medresenin dışında teknik okulları (mühendislik gibi) açmaya başladı. 1827'de Tıbbiye, 1838- 1839, 1847'de modern tarzda öğretim yapan mektepler (orta, lise) açmaya devam etti. 1859 yılında Mülkiye (Bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi), 1874 yılında Hukuk Mektebi, 1900 yılında Darul-Fünun açılmıştır. Darul-Fünun'da Ulumu-Diniyye şubesi vardır. Bu medresenin dışında bir dinî fakültedir.

Medrese, artık geleneksel medrese programının ve eğitiminin yeterli olmadığını farkına vararak, kendi içinde Muallimhane-i Nuvvab'ı (1854), Mekteb-i Nuvvab'a (1884), sonra Mekteb-i Kuzat'a (1908), Medresetul Kuzat'a (1909) çevirdiği yeni sistemli bir kadı yetiştirme kurumunu açmak zorunda kaldı. Ama eski geleneksel medrese öğretimi kendi içinde öğretime devam ediyordu.

Medresede ilk resmî devlet ıslahatı 1910 yılında "Medarisi İlmiye" adı ile bir yenilik yapıldı. Ancak bu yeterli ve köklü görülmediği için medreselerin ısrarı ile 1914'de kökten ve yepyeni programla bir ıslahat yapıldı. Ancak Birinci Cihan Savaşı'nın patlak vermesiyle bu sistemle öğrenci yetiştirme imkânı olmadı.

Burada şuna dikkat çekmek istiyorum. 1773'de başlayan medresenin de yepyeni bir programla ıslah edilmesi, onun mekteple aynı modern kültürü ve bilgiyi kazanma düzeyinde olarak, bilgi ve kültürde bir birleşme ve buluşmanın amaçlandığı ve böylece medrese, mektep ayrıcalığının ortadan kaldırılması, herbirine devlette ve toplumda aynı değerin verilmesi düşünülmüştür. Fakat aradaki ayrıcalık, medresenin bağlı olduğu bakan (Şeyhülislâm) ile mektebin bağlı olduğu bakan (Maarif Vekili) ayrı bakanlıklar oldukları için yine de bir ayrılık sözkonusu olduğunda şüphe yoktur.

1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Böylece eğitimi bir elden idare ederek, gençliği tek öğretim çatısı altında birleştirme amacı olduğu Kanun'un gerekçesinde açıkça belirtilmiştir. Ne var ki, medrese-mektep adı altında iki isimli bir müessese olamayacağı için, medresenin yüksek kısmı yerine Darul-Fünun'da bir İlähiyat Fakültesi ve orta kısmı yerine de İmam-Hatip okulları açılmasını kanun açıkça maddeleştirmiştir.

1927'de İmam-Hatip Okulları, 1933'de İlahiyat Fakültesi kapatıldı. Türkiye din eğitimi açısından resmî ve özel, karanlık ve yasak bir devreye girdi. 1948'de İmam-Hatip Kursları ve 1950'de okulları açıldı.

1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, bütçe kanununa ek bir kanunla açıldı. Meclis'te açılması hususunda yapılan konuşmalardan yalnız İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan ve zamanın Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'ndan bir kaç cümle alıntıda bulunacağım.

S. Sayısı : 247

Ankara Üniversitesi Kurulu kadroları hakkındaki 5239 sayılı Kanun'a ek Kanun tasarısı ve Millî Eğitim ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/550)

9.V.1949

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na

Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki 5239 sayılı Kanun'a ek olarak, Millî Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nun 5.V.1949 tarihli toplantısında Yüksek Meclis'e sunulması kararlaştırılan Kanun tasarısının gerekçe ve ilişkileriyle birlikte sunulmuş olduğunu saygılarımla arz ederim.

: Başbakan
Ş. Günaltay

Gerekçe

Din meselelerinin sağlam ve ilmî esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, meslekî bilgisi kuvvetli ve düşüncesinde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de Garp'taki örneklerine benzer bir İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu, bu Fakülte'nin şimdilik geniş tutulmasında zaruret olmayan kadrolarını ilişik cetvelde görüldüğü şekilde tespit etmiştir.

Kanunun Kabul Tarihi : 4 Haziran 1949

(Resmî Gazete ile yayını ve ilâmı 10 Haziran 1949, Sayı 7229)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu - Kırşehir

Türkiye'de bir İlahiyat Fakültesi kurulması fikrinin, bir Kanun tasarısı halinde Kamutay'a gelmesi herkes gibi beni de çok sevindirmiştir. Böyle bir kanunun üzerinde söz söylemek fazla! Çünkü konu doğrudan doğruya bizim kültürümüzü, ölüm ve kalmımızı ilgilendirmektedir.

... Bizim istediğimiz İslâm İlahiyat Fakültesi; ama medrese değil. İlmî karakter taşıyan İslâm İlahiyat Fakültesi: İslâm dinini, İslâm mezheplerini... ilmî surette tetkik edecek bir ilmî fakülte... mücerret bir spekülasyon zihniyetiyle, sosyoloji, metafizik içine batıp İslâm dini bilgileri prensipler dışında bırakılırsa, maksat hasıl olmaz.

Bir nevi şahsiyet teaddüdü vardır. Bu, bizde yoktur. Çünkü bizim neslin formasyonu bütündür, dinî terbiye almıştır. Formasyon bütün olmazsa, şahsiyette tezatlar, otomizm psikolojik tepkiler başlar. Ben, ancak 50 yaşından sonra şu kanaate vardım, bunu bu kürsüden açıkça söylemekten çekinmem. Bütün ahlâkî, bedîî ve lisanî kültürü aldıktan sonra bir insan, dinî formasyona tabi tutulmazsa, şahsiyette bütünlük olamıyor. İnsan, dediğimiz kültürü olmazsa, sosyal dediğimiz şeyi iyi anlayamıyor.

Bu işin başını boş bırakırsak, yani ilim adamlarının elinden alırsak, bu İlahiyat Fakültesi olmazsa, dinî kültüre ait neşriyat olmazsa, nahillerin eline düşer. Sapıklar çoğalır. Anormaller, psikopatlar hiçbir devirde bu kadar artmamıştır, hiçbir memlekette bu kadar artmamıştır.

Bu İlahiyat Fakültesi, Atatürk İnkılâbı'ndan sonra ikinci defa Türkiye'de açılıyor. İlk defa Atatürk İnkılâbı'ndan sonra İstanbul Üniversitesi içinde kurulmuştu. O İlahiyat Fakültesi içinde benim de mesuliyetim vardı. Bir nevi Sosyoloji Fakültesi yaptık. Fakat burada yani Fakülte'de İslâmî bilgiler esas, sosyolojik bilgiler yardımcı olacaktır.

Fakülteler mektep değildir. Fakülte talebesiz yaşar. Fakülteler profesörler içindir. Profesör olmayan yerde ilim olmaz, yaratıcı ilim bulunmaz. Bunlar hâfıza hamallarına benzemez. Evde ilim olmaz. İlim adamı diyerek, ilim yaratan, ışık saçan adamı kastediyorum. (278-279) 4.6.1949

Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (Bingöl)

Bir İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşunda düşündüğümüz en esaslı nokta, üniversitelerimiz içinde bir ilim camiasıdır. Bütün Garp memleketlerinde ve yeni yeni bazı Şark memleketlerinde olduğu gibi bizde de İlahiyat bilgisi veren müesseseyi üniversitenin camiası içinde kurmayı düşünmekteyiz. İlimden bu memlekete hiçbir zarar gelmemiştir. Bu Fa-

külte'de okutulacak olan dersler başlıca İslâmî ilimler olacaktır.

Sayın Baltacıoğlu'nun işaret ettiği cihet ehemmiyetlidir. İlahiyat başlı başına bir disiplindir. İlahiyat Fakültesi İstanbul'da son zamanlarda talebe bulamamıştır. Ancak bunu o zamanın İnkılâp havasından münbeis sayabiliriz.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin yaptığı hizmetler:

1- Askerî öğrencilerin kıtalarda gösterdikleri başarıları saymaya yer ve imkân yoktur.

2- Ankara İlahiyat Fakültesi, İslâm'ın evrensel ruhundan etkilenerek öğretim yapmakta ve öğrencilerine, insanlara karşı iyi ilişkiler kurma deneyimini kazandırmış olarak hizmet verdikleri bugün bile her yerde müşahede edilmektedir. Yüksek İslâm Enstitüleri ve onların devamı İlahiyat Fakülteleriyle mukayese edildiğinde bizim Fakülte'nin olumlu özelliklerini herkes bilmektedir. Tek bir olay anlatmakla yetineceğim. Antalya'da öğretmen olan bir kız öğrencimiz iki sene önce beni odamda ziyaret ettiği zaman şunu anlattı. Kocasını Erzurum'dan mezundu. Kocasını kendisine keşke ben de Ankara İlahiyat'tan mezun olsaydım, demiş. Ben hem kendisini tebrik ettim bizim Fakülte'yi iyi temsil ettiği için, hem kocasına selâm gönderdim ve tebrik ettim. Karısına karşı aşağılık duygusuna kapılıp da gerçeği ifade etmekten çekinmediği için.

3- Ankara İlahiyat Fakültesi, 1980 ihtilâlinden sonra, Yüksek İslâm Enstitüleri'nin İlahiyat Fakülteleri'ne dönüştürülmelerini sağlamıştır. Bütün Enstitüler'in karşı çıkmasına rağmen olumlu ve akıllıca girişimleri bu birliği gerçekleştirmiştir.

Hepsinden önemlisi okullarda din derslerinin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gereği olarak mecburî olması faaliyetini başlatmış ve Kanun'un ruhu ve felsefesine uygun başarıyı elde etmiştir. Bunda hizmeti geçen Fakülte Dekanı'nın sağ ve sol kolu olan Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Prof. Dr. Mehmet Aydın (İzmir İlahiyat Dekanı) ile Talim Terbiye'de bizim Fakülte mezunu Ömer Okutan ve Sayın Kenan Evren'in Başyaveri merhum Albay Cevat Erten de bizden mezundu. Zamanın Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam Paşa bu Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitimde tarihî bir dönüm noktası olduğunu ifade etmişti. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu el-lisekiz sene sonra yürürlüğe koymakta en büyük çabayı göstermiş olan bizim İlahiyat Fakültemiz olmuştur. Ama yine bu Fakülte'den mezun ve Fakülte'de o zaman da hoca olanlar, ellerinden gelen iftirayı bizlere yönelterek bunu engellemeye çalışmışlardır; ancak sonuçsuz kalmasının

sebebi, bizim hem kanunlara, hem akla uygun hareket etmemizdi. Ama Fakülte'ye hâkim olan, İslâm'ın evrensel ruhu ve akli kullanmadır. Bizim Fakülte bugün de aynı ruhla hareket etmekte ve başkalarına örnek olmakta devam etmesini Yüce Allah'tan niyaz ederim. Acaba, ne mutlu Ankara İlahiyatlı olana, dememe müsaade buyrulur mu? Çünkü herkes öyle ve daha iyi olabilir amacıyla.

İlahiyatlılara önerim: Önce ilim, sonra iman; önce ilim, sonra iman; önce ilim, sonra iman insanı doğru yola götürür. Bu Kur'an yoludur. Önce iman, sonra ilim insanı yoldan çıkarır, diğer dinlerin yolu da budur.

1897 (1314) yılında medrese ile ilgili bir kitapçık neşreden Şeyh Ali Efendizâde Muhyiddin'in fikirlerinden ve medresede yapılması gereken program değişikliğini şemalandırarak buraya alacağız. Bilebildiğimiz kadar, medresede yeni müsbet ilimlerin konmasını ilk defa bu zat müdafaa etmiş ve medresenin geri kalmasının daha doğrusu geri bırakılmasının sebeplerini açıklamıştır. Herkesin 1908'den sonra istibdad devri dediği devirde bu eseri yazması cesaretine verilmelidir. Buna göre eserdeki muhtevayı küçük başlıklar altında görmeye çalışalım.¹

1. Medresenin geri kalmasının ve yeni müsbet ilimlerin medreseye konmamasının sebebi:

a) Buhar, telgraf, elektrik, balon, matbaa makineleri, fonograf ve daha birçok nesne icad edilmiştir. Bunların faydaları sayılmayacak kadar çoktur.

b) Medreselerde müsbet ilimlere dair okunan ilm-i hesab, cebir, hendese, heyet, hikmet-i tabiiye eskimiştir. İlm-i kelâm kitapları da bu eski tabiat felsefesiyle doludur.

c) Medreselerde hâlâ eskisini okuyup da hem aile maişetini temin eden ve insanın aklını olgunlaştıran yeni fenlerin medresede okunmasını engelleyen, devleti idare eden (Vukela-i hazıra) devlet adamlarıdır.

d) Sonraki padişahlar, medresenin ıslahına bakmamışlar ve teşvik görmeyen ulema her yerde gerilemeye yüz tutmuştur.

e) Devlet adamlarının medreseye karşı olmalarının sebebi, dinsizliğin, ahlâksızlığın ve keyfî idarenin kolayca yapılmasıdır. Eğer ulema, yeni fenleri de okuyacak olsa bir eline fenni, diğer eline dini alarak birer dahi olacaklar, dinsizlere meydan kalmayacak, her türlü yeni icatları şeriata uydurarak insan ahlâkını muhafaza edecekler, istibdadı kökünden yıkacaklar ve dünyaya kendilerini beğendireceklerdir. İşte devlet adamları

¹ Şeyh Ali Efendi Muhyiddin, Medreselerin Islahı, 1314/1897.

bunu bildikleri için medresenin yenilenmesini istememişlerdir.

f) Ulema, müstebid hükümetin yalancılığından, çok kere İstanbul'dan çıkarma teşebbüslerinden, mavnalara doldurarak, softalara hakaret ederek, devlet adamlarının, başı sarıklı olan mutaassıbtır deyip küçük görmelerinden bıkmışlar ve hükümetin icraatı hakkında çok hassasiyet kesbetmişlerdir. Bunun için, mevcut idareyi yalan kaynağı ve din haini görmektedirler.

g) O mukaddes medreselerimize şimdi virane manzarası verdirdiler. Bu, dini köreltmek için kasdi yapılıyor.

Şeyh Muhyiddin medresenin kasden yıkılmak üzere yüzüstü bırakıldığını ve bunu da devleti idare edenlerin ve padişahların icraatı olduğunu anlatmaya çalışıyor. Bu padişahların içinde, eserini zamanında yazdığı II. Abdülhamit de hükümet-i hazıranın ve vukela-i hazıranın başı olarak bulunmaktadır.

2. Mevcud idare, hür fikirlileri dinsiz göstererek halkı ondan ve dolayısıyla hür fikirden soğutmak.

Kemal Bey merhumun (Namık Kemal) sağlığında her vilâyet valilerinden memalik-i Osmaniye'de maarifin ilerlemesi neye bağlıdır sorusunu sormuşlar ve Kemal Bey'e de resmen sorulmuş. Kemal Bey verdiği cevapta "Hükümet arzu ederse medaris-i ilmiyenin ıslahı ile birden bire ilerleme meydana gelir" demişti. Yanında bulunan bir zat: Canım Kemal Bey! Arkandan senin dinsizliğe meyyal olduğunu işitirdim. Sen ise hocaların medreselerini ıslah etmekten başka bir suretle bizde maarifin (tamim) yapılması kabil olamaz diyorsun, bu nasıl şey deyince; bak sana söyleyeyim, "beni halka karşı dinsiz diye ilân eden mevcut idarenin hainleridir ki, malik olduğum hürriyet fikrine karşı ahaliyi kendimden soğutmak desayisine mebnidir" demiş.

Şeyh Muhyiddin, Kemal Bey'in bu sözünü iki şekilde teyid etmektedir. Biri, memleketin neresine gidilirse gidilsin, her kasabada bir kaç hatta büyük köylerde medreseler bulunmaktadır. Bunlarda Allah için çalışan müderrisler de vardır. Böylece okul yapmadan bunların vasıtasıyla kültür ve yaygın öğretim yapılır. İkincisi, halk medreselerde bu ıslahatı ve bu ilmî kalkınmayı görünce daha çok yardıma koşacağından şüphe edilmemelidir. Zaten eski medreseleri de kendisi yapmıştı.

3. Şeyh Muhyiddin mektepleri de tenkit eder ve onların dinlerini ve memleket kültürünü bilmediklerini anlatır ve şair Eşref'in "Geçen gün

maarifte yok iken hayret bütün heyet Arapça bir kelâm zannıyla Kur'an'ı çizdiler" dediğini nakleder.